

Kunsten å lyve så mange nok tror det

Paul Moxnes

psykologspesialist, professor i organisasjonspsykologi, gjesteforsker Psykologisk institutt, UiO

Hilde Thomsen

Illustratør

For meg var president Trump en avatar med en personlighet skapt og kontrollert av 70 millioner andre. Slik sett var det vel ikke noe galt med Trump?

Psykiatere har etter min mening lenge hatt den uvane å fjerndiagnostisere mennesker. En av våre betydeligste psykiatere, professor Nils Retterstøl, tegnet i sin bok fra 2004 psykiatriske portretter av 21 for lengst avdøde personer, fra Harald Hårfagre til Gunvor Hofmo, og ga hver av dem en ICD-10 og DSM-IV diagnose. Risikoen for å produsere subjektive usannheter er stor når diagnoser stilles på mennesker en aldri har møtt.

Også levende mennesker fjerndiagnostiseres – en «tvilsom praksis», skrev Grøndahl og Dalen (2018) i TNP; en praksis som fortsetter til tross for klare advarsler fra psykiateres fagetiske komiteer (Hyttten, 2017; American Psychiatric Association, 2018). Men lederen i Psykologforeningens fagetiske råd skriver i aprilnummeret av TNP at det kreves en vurdering i hvert enkelt tilfelle, og bruker Trump som eksempel (Norheim, 2021).

Om Trumps personlighet har psykiatere og psykologer hatt klare meninger. I USA Today valgte en profilert psykolog å diagnostisere Donald Trump som en «ondartet narsissist» (Gartner, 2017). Diagnosen eksisterer riktignok ikke i ICD eller DSM. I Aftenposten fulgte en norsk psykiater opp med å beskrive Trump på samme måte (Karterud, 2021). Slik fikk den brede allmennhet på begge sider av Atlanteren vite at Trump var en selvforherligende person med klare psykopatiske, paranoide og aggressive trekk – med en patologisk trang til å bedrive løgn, rett og slett et uempatisk og ondt menneske, ikke ulik Hitler. Med en slik personlighet ved roret i verdens mektigste nasjon måtte det vel gå galt med både USA og resten av verden? Eller så utrolig bra – skal vi tro den andre halvparten av Amerikas brokete befolkning.

Trump = avatar

Jeg har nære slektninger i USA – godt utdannede, velstående og dypt religiøse mennesker jeg har kjent siden barndommen – som til min forskrekkelse konstant heier på Trump. Men jeg vet jo at djevelen i svært mange amerikaneres øyne er den føderale staten, ikke minst skatteetaten, som ifølge meningsmålinger er en av de mest hatete etater i USA (Desilver, 2013). Med sin larger-than-life atferd kom Trump og lovet å befri dem fra den føderale staten ved å velte pengevekslernes og duekremmernes bord og stoler og drive dem ut av det templet de hadde gjort om til en røverhule (Matteus 21) – eller Capitol, om du vil, slik at Trump kunne åpne templet for de mange menn og kvinner som under Obama-administrasjonen hadde følt seg sinte, redde og bortglemte.

Som sosialpsykolog fryktet jeg aldri Trumps personlighet

Som sosialpsykolog fryktet jeg aldri Trumps personlighet. Jeg fryktet de mange amerikanere som la sine innbilninger og fremtidsønsker inn i ham. I et sosialpsykologisk perspektiv var ikke Trumps personlighet som politiker nødvendigvis «virkelig», den var heller et produkt av mange ulykkelige amerikaneres verden.

Det er en klar sammenheng mellom amerikanske velgeres følelse av å være ulykkelig og å stemme på Trump, en sammenheng med en styrke sjelden sett i samfunnsvitenskapene (Ward, De Neve, Ungar & Eichsstaedt, 2021). Jeg synes det er grunn til å stille det samme spørsmålet om Trump som psykiateren Johan Scharffenberg i 1933 stilte om Hitler: «... at det sto mektige krefter bak Hitler, og at det ofte kunne være spørsmål om det var de som førte han eller han som førte dem» (Retterstøl, 2004, s. 99). I sosialpsykologien er det generelle svaret ja. Trump (som Hitler) var sannsynligvis, med et moderne språkbruk, en avatar – en karakter skapt av millioner, opprettholdt av millioner og ledet av millioner. Forskning viser at folk som blir sett på en spesiell måte, tenderer mot å oppføre seg slik de blir sett, eller endre seg i den retning de blir beskrevet (Hacking, 1995, s. 21).

Slike selvoppfyllende profetier er særlig sterke innenfor ledelse. Jo flere som står bak et håp, en tro, en innbilning, jo sterkere innflytelse får dette på lederen (Jussim & Harber, 2005). Vår egen forskning (Moxnes & Moxnes, 2016) viser at massive forventninger kan «suge» personer inn i implisitte roller, for eksempel bli en gruppes «frelser» eller «konge». En slik figur er samtidig kontrollert av dem han leder. Det lederen ber dem om, er aldri noe annet enn det de selv innerst inne drømmer om og håper på – fra «build the wall» til å storme Capitol Hill. Trump vokste til himmels for mange – neppe på grunn av sine iboende onde egenskaper, men på grunn av det jordsmonnet han sto plantet i.

Bak Trumps overraskende valgseier i 2016 lå en mesterlig bruk av gruppepsykologiske prinsipper (Reicher & Haslam, 2017). Blant de millioner som hadde meninger om Trump som frelser eller Frankenstein, fantes selvsagt også noen titusener av eksperter på mental helse. Mange av dem var kollektivt enige om at Trump var mentalt forstyrret (Gartner, Langford & O'Brien, 2018; Lee, 2019). Selv om jeg er organisasjonspsykolog, har jeg lært at for å oppfylle kriteriene for en personlighetsforstyrrelse, for eksempel narsissisme, er det nødvendig å 1) ha det betydelig subjektivt vondt med seg selv – eller 2) vise en tydelig sosial eller yrkesmessig funksjonssvikt. Disse kriteriene oppfylte ikke Donald Trump (Frances, 2017).

Så vidt jeg vet, gikk ikke Trump til psykolog, slik mafiabossen Tony Soprano gjorde

Den fundamentale attribusjonsfeilen

Sosialpsykologer som meg har liten tro på at en genetisk variant av djevelen bor i onde mennesker. Vi tror det er de ytre vilkårene som bestemmer sjelens innhold, mer enn hva gener gjør. Ytre omgivelser former mennesker – og politiske ledere er med god grunn mer følsomme for opinionen enn andre. Å tro at det er personligheten som skaper en leders handlinger, når det egentlig er situasjonen rundt lederen som gjør det, kalles i sosialpsykologien for «den fundamentale attribusjonsfeilen». Få makter å se den vanskelige situasjonen en leder står oppe i. Så tilskrives lederen i stedet negative personlige egenskaper han eller hun slettes ikke har. Splittelse i organisasjonen følger, kolleger tåler ikke lenger å se hverandre, de tåler ikke lenger å være under samme tak. Dette skjedde da Institutt for historiske studier ved NTNU høsten 2019 ble kløvd i to (Opheim, 2019). Som et USA i et nøtteskall.

Så vidt jeg vet, gikk ikke Trump til psykolog, slik mafiabossen Tony Soprano gjorde. Så noen psykologisk utredning av Trump finnes ikke. De psykiatere og psykologer som har uttalt seg om Trump, har utelukkende sett ham utenfra. Men for å stille en diagnose mest mulig fri for subjektive usannheter må pasienten ses innenfra. Fra min praksis som gruppepsykolog har jeg erfart at i sjelens innerste rom er vi alle ganske like. Store forfattere kan låse opp døren til det innerste rommet. Så jeg finner frem Johan Borgens hovedverk fra 1955, Lillelord, og leter etter Trump.

Hans falske fasade frir ham fra alle hans gale handlinger

Lillelord vokser opp på beste vestkant (som Trump gjorde), omringet av en falsk, lykkelig fasade. Han blir, som alle oss andre, påvirket av omverdenen og miljøet rundt seg. Lillelords røtter er plantet i narsissistisk muld. Siden foreldrene hans så sterkt vil at han skal beskues med beundring, lærer han seg å lyve hele tiden. Han oppdager at menneskene rundt ham lar seg innbille det de helst vil vite, tro det de helst vil høre. Hans bedragerske triumf blir aldri å si et eneste sant ord, aldri røpe seg. En dag blir han leder for en gjeng kunnskapsløse fattiggutter. De sterkeste av dem roper at han må fortelle dem hva de skal gjøre. Han vet hva de vil – han oppildner dem til å rane tobakksbutikken, eid av en jøde. Ikke noe Capitol, akkurat, men innehaveren dør som en følge av ranet. Hendelsen får ingen negative konsekvenser for Lillelord. Han føler at han kan kontrollere verden – og at verden, samme hva han gjør, ikke har noen som helst evne til å sette ham på plass. Hans falske fasade frir ham fra alle hans gale handlinger.

Ok å lyve

Thorstein Veblen, berømt norskættet økonomiprofessor, skrev i sin siste bok (1923) at løgn er en integrert del av amerikansk businesskultur, selve smøremidlet i amerikansk kapitalisme (Rollert, 2020). I business er det moralsk ok å overdrive og å lyve. Du forteller ikke sannheten om den står i veien for din business. Løgnen finnes i annonser, i finans, bilindustri, bokbransjen, forskningen, psykologien, på LinkedIn – overalt der det er noe som skal selges. Businessmogulen som iklær seg politiker-capsen vil naturlig nok fortsette med å prøve å kontrollere verden med å spre innbilninger og usannheter – og forventer at konkurrentene gjør det samme.

For meg var president Trump en larger-than-life personlighet, fremelsket av sine omgivelser – en avatar med en personlighet skapt og kontrollert av 70 millioner andre. Slik sett var det vel ikke noe galt med Trump?

Referanser

- American Psychiatric Association (2018, Jan. 9th). *APA Calls for End to 'Armchair' Psychiatry*. <https://www.psychiatry.org/newsroom/news-releases/apa-calls-for-end-to-armchair-psychiatry>
- Desilver, D. (2013, 16. mai). *IRS among least-popular federal agencies*. *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2013/05/16/irs-among-least-popular-federal-agencies/>
- Frances, A. (2017, 14. februar). *An eminent psychiatrist demurs on Trump's mental state*. *New York Times*. <https://www.nytimes.com/2017/02/14/opinion/an-eminent-psychiatrist-demurs-on-trumps-mental-state.html>

- Gartner, J.D. (2017, 4. mai). Trump's malignant narcissism is toxic. *USA Today*. <https://eu.usatoday.com/story/opinion/2017/05/04/trump-malignant-narcissistic-disorder-psychiatry-column/101243584/>
- Gartner, J., Langford, A. & O'Brien, A. (2018). It is ethical to diagnose a public figure one has not personally examined. *The British Journal of Psychiatry*, 213(5), 633 - 637. DOI: <https://doi.org/10.1192/bjp.2018.132>
- Grøndahl, P. & Dalen, K. (2018). Fjerndiagnostikkens kunst. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 56(2), 122 - 125.
- Hacking, I. (1995). *Rewriting the soul*. Princeton University Press.
- Hytten, K. (2017) Fjerndiagnostisering. *Tidsskrift for Norsk Legeforening*, 137(5), 380 - 381. <https://tidsskriftet.no/2017/02/medisinsk-etikk/fjerndiagnostisering>
- Jussim, L. & Harber, K.D. (2005). Teacher expectations and self-fulfilling prophecies: Knowns and unknowns, resolved and unresolved controversies. *Personality and Social Psychology Review*, 9(2), 131-155. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0902_3
- Karterud, S. (2021, 15. januar). Massepsykologien i det vi har sett, er en tro kopi av Hitlers massemonstringer i mellomkrigstiden. *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/oAk5b0/massepsykologien-i-det-vi-har-sett-er-en-tro-kopi-av-hitlers-massemoen>
- Lee B.X. (2019). *The dangerous case of Donald Trump. 37 Psychiatrists and mental health experts assess a president*. Thomas Dunne Books, St. Martin's Publishing Group. <https://us.macmillan.com/books/9781250212863>
- Nordheim, M.L. (2021). Er fjerndiagnostisering et sidespor eller nødvendig folkeopplysning? *Tidsskrift Norsk psykologforening*, 58(4), 282 - 283. <https://psykologtidsskriftet.no/etikspanelet/2021/03/er-fjerndiagnostisering-et-sidespor-eller-nodvendig-folkeopplysning>
- Opheim, A. (2019, 30. oktober.). Derfor krangler de på Institutt for historiske studier. *Adresseavisen*, <https://www.adressa.no/nyheter/trondheim/2019/10/30/Derfor-krangler-de-p%C3%A5-Institutt-for-historiske-studier-20260762.ece>
- Reicher, S.D. & Haslam, S.A (2017, March 1st). Trump's Appeal: What Psychology Tells Us. *Scientific American*. <https://www.scientificamerican.com/article/trump-s-appeal-what-psychology-tells-us/>
- Retterstøl, N. (2004). *Store tankere, urolige sinn. 21 psykiatriske portretter*. N. W. Damm & sønn.
- Rollert, J.P. (2020, Nov. 25th). Is lying a part of business? *Chicago Booth Review*. <https://review.chicagobooth.edu/strategy/2020/article/lying-part-business>
- Ward, G., De Neve, J.-E., Ungar, L.H. & Eichsstaedt J.C. (2021). (Un)happiness and voting in U.S. presidential elections. *Journal of Personality and Social Psychology*, 120(2), 370 - 383. <http://dx.doi.org/10.1037/psps0000249>